

บทที่สาม

คำนำชื่อบทละครมัทนะพาธา

ตามวิสัยของนักประพันธ์ ก่อนที่จะแต่งหนังสือเรื่องใด มักจะมีอะไร
อันใดอันหนึ่งที่คิดใจอยู่ สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นเช่นนั้น ในการพระราชนิพนธ์
หนังสือมัทนะพาธา พระองค์จึงได้ทรงปรารภถึงแก่นของเรื่องนี้ไว้ในคำนำว่า
มีคติอยู่ในพระทัยเป็นเวลานานมาแล้ว จนเมื่อมีโอกาส จึงทรงเขียนเรื่องขึ้น
โดยกำหนดให้ตัวนางถูกสถาปนาเป็นคอกกูกุหลาบ เพราะทรงเห็นว่า คอกกูกุหลาบ
เป็นดอกไม้ที่คนทั้งโลก ทุกชาติทุกภาษา นิยมวางาม และหอมชื่นใจยิ่งกว่าดอกไม้
อย่างอื่น ๆ ครั้นเมื่อปลงพระทัยเลือกเอาคอกกูกุหลาบเช่นนี้แล้ว ก็ทรงมีพระสติรอบ
คอบ ทนระลึกรว่า คอกกูกุหลาบนั้นมีชื่ออย่างไรในภาษามคธหรือสันสกฤต และ
ชื่อคอกกูกุหลาบไม่มีในภาษานั้น ๆ แล้ว จะมีต้องเข้าใจหรือว่า ในการละครมัทนะ
กำหนดเป็นภูมิดำเนินของเรื่องมัทนะพาธา มิได้เคยมีคอกกูกุหลาบในโบราณสมัย และ
ถ้าทรงขึ้นแต่งไปตามความคิดของพระองค์เล่า ก็จะเป็นการฝ่าฝืนธรรมดาไป ด้วย
เหตุฉะนี้ จึงได้ทรงใช้ให้พระสารประเสริฐ (ศรี นาคะประทีป เมื่อครั้งเป็นหลวง
พระกิจภิกขาน) ค้นหาว่าคอกกูกุหลาบ ในภาษามคธและสันสกฤต พระสารประเสริฐ
ได้ปรึกษากับภรรยาชื่อนกขุปลุสวามี อารยะ โดยผลของการตรวจคนนั้นว่า คำว่า กุหลาบ
ในภาษาสันสกฤตเรียกว่า กุพชก โดยอ้างคัมภีร์ชินวันตริย นิฉัญ เป็นหลักฐานว่า

กุพชโก ภทรครุณี พุพชกพชกเกสร
มหาสหา กณฏกาชยา นิลำ ลี กุสสิ กุลา
กุพชก สุรภี สว่าทุ กษาบส คุ รสาขน
ศรีโทษสมโน วฤหะ ศิตะ สึ คร โหโมประ ๒

โคลกที่หนึ่งกล่าวถึงลักษณะแห่งคอกกูกุพชกะ มีคำแปลตามที่ปรากฏในคำ
นำหนังสือมัทนะพาธาว่า "กุพชกะ งามดังสาวรุ่น มีดอกใหญ่ มีเกสรยิ่ง ทุมมาก
สพรั่งความหมาย มีฝูงผึ้งเขี้ยวเป็นกลุ่ม"

โคลกที่สองกล่าวถึงสรรพคุณ มีคำแปลว่า "กุพชกะมีกลิ่นหอม กิน
อรอนหวาน มีรสเลิศ (เมื่อกินแล้ว) ระงับศรีโทษ (คือกำเริบแห่งลมดี เสมหะ)
เจริญธาตุ เป็นสบาย แก่โรคเช่นทองร่วง"

ทุกโลกกว้าง ๆ ผลของการตรวจค้นของพระสารประเสริฐ กับ พระราชมณี
 กุปป์สวามี อารยะ ปรากฏว่า ในภาษาสันสกฤตมีคำว่า กุชระ แปลว่า กุหลาบ
 อันเป็นเครื่องที่จะชี้ให้เห็นว่าในอินเดียมีดอกกุหลาบจริง เป็นหลักฐานที่จะให้พระองค์
 ทรงนิพนธ์ไปตามแนวคิดของพระองค์ได้ แต่ กุชระ แปลว่ากุหลาบไซ้แน่หรือไม่ เรา
 จะลองพิจารณากันอีกทีหนึ่ง ทั้งนี้เพราะโคลงสันสกฤตที่อ้างมานั้น มีถ้อยคำกำกวม
 ที่อาจจะแปลได้ว่า กุชระ เป็นอื่นไปได้ ดังจะชี้ให้เห็นต่อไป แต่อย่างไรก็ตาม
 ข้อสงสัยแล้วอันนี้ ไม่ใช่จะนำมาเป็นเครื่องคัดค้านว่า ในอินเดียไม่มีกุหลาบ อัน
 เกือบอมจะมีกุหลาบได้จริง แต่กุหลาบนั้นเรียกว่ากุชระไซ้หรือไม่ หรือเรียกอะไรแน่

เมื่อพิจารณากฎตามโคลงทั้งสองนี้ เห็นได้ว่า ลักษณะแห่งดอกกุชระ
 กัด หรือสรรพคุณกัด ไม่มีเนื้อความกำหนดตรงแห่งชัดเจนไปว่า ดอกกุชระ คือ
 ดอกกุหลาบ และยังมีดอกไม้หลากหลายชนิด ที่ตรงกับพรรณนาในชั้นวันตรีณ นิรันดร
 จนไม่อาจรู้ได้ว่า ในจำพวกดอกไม้เหล่านั้นหมายถึงดอกอะไรแน่ ประการหนึ่งเล่า
 ผู้รู้ภาษาสันสกฤตผู้หนึ่งกล่าววว่า ในโคลงที่หนึ่งอาจแปลได้เนื้อความแปลกจากที่แปล
 ไว้ในคำนำได้โดยไม่มีคำว่า "กุชระ คือ กุชระ" (และ) มหาสทา (อัน) มีดอก
 ขนาดใหญ่ มีเกสรมาก เต็มไปด้วยขนานและพุ่งนึ่ง" แต่ใจความที่แปลได้นี้ เป็น
 เหตุให้คนพูดต่อไปว่า "กุชระ" และ "มหาสทา" หมายถึงคนอะไร ก็ไปพบในหนังสือ
 สัตตมรโกศ (หรือบัญชีอภิธานศัพท์ของเก่า ซึ่งนักศึกษาราชสันสกฤตมีแก้ไขเป็นคู่มือ)
 ตอนวนานาธิวรรค โคลงที่ ๑๑๘ ว่า "สทา กุมารี ศรีนิ ทู มหาสทา" โคลงนี้
 ฐานตั้งนี้แล้ว ก็ยังไม่ได้ความแจ่มแจ้ง เพราะคนบัญญัติคำแต่เพียงเห็นศัพท์ไว้
 จึงต้องคนพูดต่อไปว่า "สทา" "กุมารี" และ "อมลانا" คืออะไร ก็ได้ความในหนังสือ
 สัตตมรโกศฉบับหนึ่ง มีคำอธิบายเป็นภาษาพหุวิ ซึ่งแสดงว่า "สทา" "กุมารี" และ
 "ศรีนิ" เป็นพหูพจน์ขึ้นต้นเห็นธรรมคา และ "อมลانا" กับ "มหาสทา" เป็น
 ขึ้นต้นเห็นชนิดที่ดอกไม้โรยแห่ง เมื่อเทียบศัพท์ตามใน กุชระก็ขึ้นต้นเห็น ถูกเข้า
 กับคำพรรณนาในชั้นวันตรีณ นิรันดร ที่กล่าวถึงลักษณะของคนไม่พหูพจน์ คือเห็นเป็น
 ไม่มีขนาน มีดอกหอม ซึ่งพึงชอบหอม และยังชี้เป็นเครื่องขยายอีกด้วย จะมีข้อสงสัย
 แล้วก็น่าจะอยู่อย่างเดิมที่เห็นงว่า ดอกเห็นนั้น ถ้ามุ่งถึงดอกหนึ่ง ๆ ก็เล็กมาก
 แต่ถ้ามองทั้งช่อก็ใหญ่ แต่อย่างไรก็ตาม ที่ว่า "ชดุดุพฺยา" นั้น อาจหมายถึงช่อ
 ทั้งช่อก็ได้

ครั้นเมื่อกำหนดเอาว่า กุหลาบ คือ เทียน ไม่ใช่กุหลาบ เช่นนี้แล้ว ก็ยอมก่อให้เกิดสงสัยว่า ถ้าเช่นนั้น กุหลาบจะมีชื่ออย่างไรในภาษาสันสกฤตหรือ มคธ แต่ปัญหาเรื่องชื่ออันยอมสืบเนื่องอยู่ในข้อที่ว่า ต้นกุหลาบมีอยู่ในมัธยมประเทศ ในสมัยโบราณหรือไม่ ถ้ากุหลาบมี ชื่อคงมี ที่ทำให้คิดเช่นนั้น ก็เพราะเราไม่ ละเอียดกับความนิยมกุหลาบมีอยู่ในชาวภารตวรรษโบราณเลย เราจะพบทั่ว ๆ ไปแต่ว่า ความนิยมในเรื่องกุหลาบนั้น ชาวมัธยมประเทศยุคของบุษาคอกบัว เป็นส่วนใหญ่ แม้แต่ประวัติของพระเจ้าเป็นเจ้าก็มีเรื่องคอกบัวเกี่ยวพันอยู่ด้วย หรือ ในพิธีกรรมต่าง ๆ ในทางไสยศาสตร์ก็ใช้คอกบัวเป็นเครื่องบูชา และบางพิธีก็เป็น พิธีเกี่ยวแกคอกบัวโดยตรง ทั้งในทางอักษรศาสตร์ และวรรณคดี ก็มักเปรียบเทียบ คอกบัวกับความงามต่าง ๆ ตลอดจนความงามของสตรี มาถึงสมัยพุทธกาล คอกบัว ก็มามีความสำคัญในทางพุทธศาสนาอีกด้วย จนแม้ในทุกวันนี้ คอกบัวก็ยังได้รับความ นิยมอยู่ จนอาจสรุปกล่าวได้ว่า คอกบัวนั้นเป็นดอกไม้ประจำมัธยมประเทศโดย แท้จริง ส่วนกุหลาบนั้นไม่ปรากฏว่ามีชื่ออยู่ในคัมภีร์ หรือหนังสือวรรณคดีเล่มใด ในโบราณสมัยของอินเดียเลย การที่ชาวอินเดียมา แวะกล่าวถึงกุหลาบเสียเช่นนี้ ก็เป็นการประหลาดๆ เพราะกุหลาบ เป็นดอกไม้ที่ทั้งความงามและความหอม ซึ่ง ชนชาวตะวันตกนิยมยกย่องเป็นอันมาก และที่ทุกชาติทุกภาษาในยุโรปอนมนำมากล่าว ถึงในบทประพันธ์ของตนเสมอ ประการหนึ่งเล่า ความที่สืบตามมา ปรากฏว่าคำ ที่ชาวอินเดียในปัจจุบันนี้ใช้เรียกกุหลาบนั้น ล้วนแต่เป็นภาษาต่างประเทศไม่ใช่คำที่ สืบมาจากภาษาบาลีหรือสันสกฤต เช่นอินเดียฝ่ายเหนือ มักเรียกว่า Gul อันเป็น คำภาษาเปอร์เซีย แปลว่ากุหลาบ หรืออินเดียฝ่ายใต้เรียกว่า Roja ซึ่งมีราก ฐานมาจากคำ Rosa อันเป็นชื่อกุหลาบในภาษาทางยุโรป (ยังมีชื่ออื่น ๆ อีก เป็น ภาษาท้องถิ่น แต่ที่สำคัญใช้เรียกกันแพร่หลายนั้นได้แก่คำทั้งสองนี้)

ถ้าสืบข้อสังเกตสองประการดังกล่าว คือ ไม่ปรากฏมีชื่อเรียก หรือ กล่าวถึงกุหลาบในคัมภีร์ เล่มใดหรือวรรณคดีเรื่องใดของอินเดียในโบราณสมัยประการ หนึ่ง และกุหลาบมีชื่อเป็นภาษาต่างประเทศอีกประการหนึ่ง จึงชวนให้สันนิษฐานว่า กุหลาบเป็นพันธุ์ไม้ต่างประเทศสำหรับอินเดีย และชาวอินเดียในสมัยเมื่อยังพูดสันส- กฤตอยู่ในรัฐจักกุหลาบ ชื่อสันนิษฐานนี้ มีหลักฐานยืนยันในหนังสือ "Roses and their History, Development and Cultivation" ของ J.H. Pemberton

กล่าวถึงถิ่นเดิมของกุหลาบว่า มีใน " Central Asia " คือในเปอร์เซีย และ
 ไม่กล่าวเลยว่ามีในอินเดีย ทั้งนี้จะเป็นความจริงใด เพราะปรากฏว่าชาวเปอร์
 เซียนเป็นชาติแรกกลั่นเอาน้ำมันจากดอกกุหลาบมาทำเป็นน้ำหอม ดังเป็นสินค้าที่มีชื่อ
 เสียงแพร่หลายไปทั่วตะวันออกในสมัยโบราณ ซึ่งคงเนื่องจากมีดอกกุหลาบมากมาย
 นั่นเอง ชาวอินเดียได้รู้จักดอกกุหลาบจากชาวเปอร์เซีย จึงเรียกดอกกุหลาบว่า
 กุล (gul) ส่วนคำ "กุหลาบ" ที่มาเรียกเป็นชื่อดอกไม้ในภาษาไทยนั้น เห็นว่าจะ
 เรียกตามชื่อน้ำกุหลาบกลั่นของเปอร์เซียที่กล่าวข้างต้น คือภาษาเปอร์เซีย คำว่า
 กุล (gul) แปลว่าดอกกุหลาบ อายะ (ab) เป็นคำ ๆ เดียวกับอาปะ ภาษาบาลี
 แปลว่า น้ำ คำเปอร์เซียทั้งสองคำนี้สันนิษฐานเข้า (gul+ab) เป็นกุหลาบ แปลว่า
 น้ำกุหลาบกลั่น แต่ไทยมาใช้หมายถึงดอกกุหลาบทีเดียว น้ำดอกไม้กลั่นที่มาจากเปอร์
 เซียนนี้ โบราณเราเรียกว่า น้ำดอกไม้เทศ (คงจะหมายถึงน้ำดอกไม้ของแขกเทศ
 แขกเทศคือแขกเปอร์เซีย)

สรุปความว่า กุหลาบเป็นพันธุ์ไม้ที่ถิ่นกำเนิดในเปอร์เซีย และคง
 จะไม่มีในประเทศอินเดียในสมัยที่ยังใช้ภาษามคธและสันสกฤตกันอยู่ (หรือหากจะมี
 บางทีอาจจะไม่เป็นดอกไม้ที่อยู่ในความนิยม หนังสือบางเล่มว่ามีหินคามริมน้ำคงคา
 เป็นคงที่อาศัยของจรเข้ คงนี้กระมังจึงไม่เป็นดอกไม้ที่มีชื่อเสียงในสมัยโบราณ)
 กุหลาบจึงไม่มีชื่อเฉพาะในภาษามคธและสันสกฤต หรือมีก็ไปปนอยู่กับพันธุ์ไม้สกุล
 คล้ายคลึงกัน เช่น ที่มคธเรียกว่า ซลา อันแปลได้ว่ากุหลาบ แต่เรามาแยกเสีย
 เองว่าเป็นดอกชบาต่างหากจากดอกกุหลาบทีเดียว

ดอกกุหลาบจะมีชื่อพันธุ์ไม้ระบมประเทศแคสมัยโค่นั้นไม่ปรากฏหลักฐาน
 ชัดเจน เพราะไม่มีที่ใดกล่าวถึงไว้เลย จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ อันเป็นสมัยที่
 กษัตริย์โมกุล มีอำนาจครอบครองอินเดีย เค้าเงื่อนของดอกกุหลาบจึงปรากฏขึ้นเป็น
 งาม ๆ ในรัชสมัยกษัตริย์องค์ที่ ๕ ของราชวงศ์โมกุลนี้ มีกวีในราชสำนักคนหนึ่งมี
 นามว่า ชคีนานา บัณฑิต ได้สร้างวรรณกรรมขึ้นหนึ่งชิ้น ชื่อว่า ภาวินีวิลาส ใน
 วรรณคดีเล่มนี้พรรณนาเปรียบเทียบวงหน้าอันงามของสตรีกับดอกไม้ชนิดหนึ่ง ซึ่ง
 ชคีนานา บัณฑิต เรียกว่า "สลด กมล" สลดกมล แปลตลก ๆ กุ๊วบับวนบัก แต่
 คำหลักณะที่พรรณานั้นห่างจากดอกบัว และน่าประหลาดที่นำไปกล่อดอกกุหลาบมาก
 กว่า จนน่าจะกล่าวได้ว่า สลดกมล คือดอกกุหลาบนั่นเอง แต่เหตุที่เรียกเป็นบัว

เพราะถือตามความนิเมสึบเนื่องกันมาว่า ดอกบัวเป็นดอกไม้ที่งามเลิศ เมื่อมีดอก
ไม้อื่นๆ งามอีก ก็เทียบชื่ออาศัยให้ไกลเคียงกับดอกบัว คือเท่ากับว่า เป็น
ดอกบัวที่งามยิ่ง ถ้าเขามองดอกกุหลาบนี้ เขามองดอกกุหลาบจริงแล้ว ก็แสดง
ว่าดอกกุหลาบแท้จริงจะเริ่มเข้าสู่ความนิเมสึบของชาวอินเดียในศตวรรษที่ ๑๗ แต่หลัก
ฐานทางวรรณคดีนั้นนอกจากหนังสือ ภาษิต วิลาสินีแล้ว ก็ยังไม่ปรากฏหนังสือสันสกฤต
เล่มใดที่กล่าวถึงดอกกุหลาบโดยมีชื่อหนึ่งชื่อใดอีกเลย

อนางไรก็ตาม คำนำของสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าในหนังสือมัทนะพา
ชา ก่อนปรารภถึงดอกกุหลาบนี้ เป็นคำนำที่เหตุผลเพียงพอ หัวใจของเรื่องอยู่
ที่ดอกกุหลาบ ซึ่งพอจะเชื่อได้ว่ามีในจารตะวรรณโบราณจริง ส่วนจะเริ่มกวาดมายัง
โรนั้นไม่เป็นของสำคัญ

พระราชปรารภของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในคำนำก่อนค
มานั้น เกี่ยวกับเรื่องชื่อของนางเอกของเรื่อง และชื่อหนังสือ ทรงกล่าวว่า แต่
เดิมนั้น ทั้งพระทัยจะใช้ชื่อนางเอกตามนามแห่งดอกไม้ แต่ครั้นเมื่อใดทราบว
ว่าดอกกุหลาบคือ กุหลาบแล้ว ก็ต้องทรงเปลี่ยนความคิดเดิม เพราะอาจจะอ้างนาม
นางเอกว่า กุหลาบ ก็จะได้ว่านางยอมไป ที่สุดทรงกลองเลือกเอาคำมัทนะจาก
คัมภีร์มัทนะ ซึ่งแปลว่าความคลุมเครือ หรือ ความรัก มากังเป็นชื่อนางเอก และ
ทรงใช้ศัพท์ "มัทนะพาชา" ซึ่ง เซอร์ โยเนียร์ วิลเลียมส์ แปลว่า The Pain or
disquietude of love (ความเจ็บหรือความเดือดร้อนแห่งความรัก) มาเป็น
ชื่อหนังสือคำนำนามแห่งดอกกุหลาบนี้

อันศัพท์ "มัทนะพาชา" ที่ทรงเลือกเป็นชื่อหนังสือนี้ เป็นชื่อที่เหมาะสมกับ
ลักษณะแห่งเรื่องอย่างยิ่ง ทั้งละครทุกตัวมีความรักซ้อนกัน ไม่ว่าจะเป็นความรักกันที่
หมองมัว หรือความรักที่แท้ที่แท้กับบุตร แม้ความรักกันที่เจ้ากับชรา จะต้องประสบ
ความเดือดร้อนอันเนื่องมาจากความรักนั้น ๆ ล้วนความทุกข์โศกที่ว่า "ที่ไม่มีความ
รัก ที่นั่นมีความทุกข์ ของรักของใครใคร่ไม่มี ทุกข์ของบุคคลนั้นไม่มี" บุคคลที่
ได้ได้รับความเดือดร้อนจากความรักครั้งแรก คือ สุเทษณ์และมัทนา สุเทษณ์มีความรักหลง
โง่ใฝ่มัทนา แคนางปฏิเสธไม่ยอมรับรัก สุเทษณ์จึงต้องมีความทุกข์ความความรักที่
ไม่สมปรารถนา ส่วนมัทนาได้ได้รับความเดือดร้อน เพราะปฏิเสธความรักของสุ
เทษณ์ ต้องพลัดพรากจากพิศแว้มาจนมาเกิดเป็นต้นไม้อาคำของสุเทษณ์สาป คุเสนา

ที่ตองเคื่อครอนเพราะความรักที่ตอง คือชัยเสนและมัทนา ในตอนต้น ความรักได้
 อำนวยความสุขให้แก่บุคคลผู้นี้เพียงใด ก็ไต่ถอลความทุกข์ให้ไม่มันปลายเป็นทวีคูณ
 มัทนาตองกลายเป็นคนกุกหลาบอีกครั้งหนึ่ง ทั้งที่นางยังตองการ เป็นเมฆนพอยู่ครองความ
 รักร่วมสุขกับสวามี ที่นางตองกลับกลาบวางไปตั้งนิยมเป็นความทุกข์แสนลาหิของ
 นาง เพราะหมดโอกาสที่จะไต่รับความสุขจากความรักอีกต่อไป ส่วนชัยเสนก็เช่น
 กัน ตองไต่รับความเศร้าโศกอนางบ้าง เมื่อมเหสีที่รักถึงดวงใจตองกลับกลาบไป
 เป็นคนกุกหลาบ ผู้เคื่อครอนตูกอมาคือ ชัยเสนและนางจันทิ นางจันทินั้น มีความ
 รู้สึกถึงสรีทัวไป คือ มีความรักใคร่ในสามีอันมีคาราคาไต่ตกแก้งให้มีความหวังแทน
 ในชายนั้น บิดถือเอาเป็นสิทธิ ของคนแคญ่เคียว และยอมสละทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อ
 แลกเอาสิทธิอันนั้นไว้ให้ไต่ เมื่อปรากฏว่าชัยเสนเมิมเหียงค์โฉบ และทุ่มเทความ
 รักให้นางนั้นแคญ่เคียว ความรักและความหวังแทนของนางจันทิจึง เป็นเสมือนไฟเผา
 ยตาอยู่ในอก และกอกความทุกข์ทรมานอนางใหญ่ยิ่งไต่บังเกิดขึ้น ถึงกับนางไต่ปลง
 พระทัยกระทำสิ่งอันไม่สมควรลงไป คือไต่ทูลบุงพระบิดาให้เป็นสรีทูกับสวามี เป็น
 เหตุให้ทาวมครนเป็นบิดานั้น ตองเสิมพระชนมเพราะการกระทำของนาง ความรัก
 อันรุนแรงไต่บังคิดเคียวกลายเป็นความทุกข์สองข้าประดังอยู่ในอกนางจันทิ เรื่องราว
 ของบุคคลทั้งสามผู้นี้จิดว่าเป็นความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากความรักกันทูลสาว

ถึงความรักประเภทอื่น ๆ ในเรื่องมัทนะพาธา นี้ ที่ปรากฏว่าเป็นคนเหตุ
 กอกความเคื่อครอนไต่เกิดขึ้นสมชื่อเรื่อง บทบาทของทาวมครนแสดงให้เห็นความรัก
 นั้นทักกับบุตร เมื่อทาวมครนทรวานางจันทิเคิดาที่รักไต่รับความเคื่อครอนเพราะ
 นิคใจกับสวามี ก็กริธาทิมารบกับชัยเสน ทั้งนี้ด้วยทั้งพระทัยว่าจะชจิกความทุกข์
 อันเกิดขึ้นแก่อิดาคามลักณะของคนรักลูก แต่ในที่สุดก็ตองเสิมพระชนมไปเพราะการ
 ช่วยเหลืออิดาคานั้นเอง หรือความรักระหว่างพระกาละทรรคินดูาษิกับมัทนาก็เช่นกัน
 แม้บุคคลผู้นี้จะมีไต่มีความเคียวพันกันไต่ทางสายโลหิตก็จริง แต่ก็มีความรักใคร่ทอ
 กันอันทักกับบุตร เพียงแต่เมื่อพระกาละทรรคินถึงฐานเห็นเหตุร้ายอันจิดเกิดขึ้น
 แก่มัทนา ก็มีความกระวนกระวายไต่ไม่มีความสุข ครั้นเมื่อมัทนาตองประสพโชค
 ร้ายเขาจริง ๆ คือตองกลายเป็นคนไต่ไปตามคำสาป พระคณาจารย์ก็มีความอาลัย
 ถึงอิดากันเป็นที่รักยิ่ง จนตองทลอมมีความทุกข์ ความเคื่อครอนว่ววายไปด้วย

นอกจากนี้ ก็ยังมีความรักกันทเจ้ากับข้า อันเป็นมูลเหตุให้เกิดความ

เคื้อกร่อนทำนองเดียวกันกับที่ความรักประเภทอื่น ๆ ได้ประสพ ผู้ที่ได้รับความทุกข์
 รอนอันเนื่องแก่ความรักประเภทนี้ มี อราดี ปริณมิตา และสุภางส เป็นตัวอย่าง
 อราดี นางคอมันรักนายจนถึงกับกล้าทำความผิดเพื่อช่วยเหลือนาย และแล้วกนก
 ก้องได้รับโทษเพราะความผิดนั้น ๆ ปริณมิตา ต้องเผชิญกับความโศกอาดูร เพราะ
 เจ้านายที่ตนรักถึงกับสู้อุตสาหกิจสอหอบตามไปรับใช้ในป่านี้ต้องมากลายเป็นต้นถูหลาม
 ไป สุภางสมีบทบาทเกี่ยวข้องกับชั้นเสนาในคานความรักกนิทเจ้ากษัตริย์ชาวบางนาสลกใจ
 แทนที่ความจริงรักภักดีจะเป็นยลดีแก่คน สุภางสก็ต้องได้รับความโหมหนัสที่คงถูกเคลือบ
 แคลงในความจริงริตของชน เพราะอีกฝ่ายหนึ่งเข้าใจผิดอันเป็นผลให้สุภางสคงได้ย
 ชีวิตอย่างน่าอนาถ ส่วนชัยเสนเมื่อกองเสียบสุภางสไปเพราะความหลงผิดของพระองค์
 ก็คงหม่นหมองพระทัยความความอาลัยรักและสำนึกในความผิดพลาดของพระองค์อยู่ไม่
 วาบ บุคคลที่รักกันด้วยความรักประเภทต่าง ๆ และต้องประสพความทุกข์ ความเคื้อ
 กร่อนอันเกิดแก่ความรักจึงพรรณนามาแล้ว เป็นเครื่องชี้ให้เห็นเคื้อกรว ชื่อ "มัทนะ
 พารา" ที่นำมาใช้เป็นที่ชื่อของเรื่องนี้ มีความเหมาะสมกับลักษณะของเรื่องเพียงไร
 หนังสือมัทนะพารานี้ เป็นบทละครพูดคำฉันท์ กวีละครพูดของกนิทเอง
 เว้นแต่ในบทขับร้องจึงไม่ใช่ของ เช่นตอนที่คณะอัปสรขับร้องความสุเทษ การพูดคำ
 ฉันท์นั้นก็เหมือนพูดเป็นกลอน ซึ่งถ้าเรารู้จักพูดก็ไ้เพราะ เพราะมีกำหนดสัมผัสและ
 ครุสหู เป็นสำเนียงดนตรีอยู่แล้วในหัว แต่คงคงทรงพระราชมัทนะยังได้กำหนดให้
 มีดนตรีเล่นคลอเบา ๆ ในเวลาที่เจรจาถก จึงบังคับให้ความไพเราะแห่งสำเนียง
 ฉันท์เพิ่มความเสนาะหูขึ้น นอกจากมีดนตรีคลอ ยังมีหน้าพาทย์กำหนดไว้อย่างแน่
 เพื่อช่วยการดำเนินเรื่อง เช่นตอนที่ ๓ ถูกสาปจากสวรรค์พาทย์ทำเพลงลูกพาทย์
 แล้วร่ำทวย มัทนารองกรีก แล้วสมลงก็สิ้น ครั้นแล้วจึงปิดม่าน การมีดนตรีประ
 คอบเช่นนี้ เป็นเครื่องปลุกใจผู้ดูให้เกิดอารมณ์ร่วม (Sympathy) ไปกับเนื้อเรื่อง
 และตัวละคร โดยบางสำคัญ ทั้งยังเป็นการช่วยให้ตัวละครแสดงบทบาทดำเนินเรื่อง
 ไปโดยง่ายอีกด้วย

อนึ่งสำหรับหนังสือเล่มนี้ พระนางกุญเกล้าฯ ทรงให้จางวางตรีพระยา
 อุตสาสน์จิตรกร (จันทร์ จิตรกร) เขียนภาพสอดไว้ในบางตอน ประโยชน์ของภาพ
 สำหรับหนังสือเล่มนี้ผู้นักว่าจะได้เป็นแบบอย่างการแต่งตัวอันเป็นส่วนสำคัญที่สุดสำหรับ
 การละคร ทั้งนี้เพราะ ผู้มีโอกาสได้ชมการแสดงละคร เรื่องมัทนะพาราในสมัยพระ

พระมกุฎเกล้าฯ นั้น คงไม่มีมากนัก ผู้ไม่ใคร่ชมยอมรับไม่ได้ว่าตัวละครควรจะ
แสดงอย่างไร หากมีภาพประกอบอยู่เป็นแบบฉบับดังนี้ เมื่อต้องการนำไปแสดงก็
แกงได้ถูกต้องตามลักษณะของเรื่อง